

Тимоцик Лілія Павлівна,

кандидат економічних наук, учений секретар Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, судовий експерт, оцінювач, бульвар Л. Українки, 26, офіс 501, м. Київ, 01133; topof@ukr.net; +38 044 5921401, <https://orcid.org/0000-0002-7695-2169>

ПРАКТИКА ОЦІНЮВАННЯ ЗБИТКІВ УНАСЛІДОК НЕПРАВОМІРНОГО ВИКОРИСТАННЯ ОБ'ЄКТІВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Анотація. У статті обґрунтовано актуальність оцінювання матеріальних збитків в результаті порушення прав інтелектуальної власності. Проведено дослідження правової бази оцінювання матеріальних збитків правовласників при порушенні їх виключних прав. Систематизовано методичні підходи до оцінювання матеріальних збитків при неправомірному використанні об'єктів інтелектуальної власності. Зазначено, що у світовій практиці використовуються класичні оціночні підходи до визначення матеріальних збитків, кількісні методи та змішані (комплексні) підходи. Розглянуто методологію оцінювання матеріальних збитків правовласників за зазначеними методичними підходами. Визначено їх переваги та недоліки в українських реаліях. Виявлено основні складнощі, що виникають при практичному застосуванні методичних підходів до оцінювання матеріальних збитків у судово-експертній діяльності.

Авторські результати дослідження полягають у практичному застосуванні ряду методів оцінки матеріальних збитків у судово-експертній діяльності. Наведено етапи оцінювання матеріальних збитків в результаті порушення виключних прав відповідно до застосовуваних методичних підходів та зібраної інформаційно-аналітичної і доказової бази для проведення оцінки. Представлено результати практичного застосування методів оцінки матеріальних збитків від порушення прав інтелектуальної власності та визначено вартісну оцінку понесених збитків при неправомірному використанні ОІВ. Визначено обсяги матеріальних збитків правовласника унаслідок продажу контрафактної продукції (програмне забезпечення) за методом «ціна на кількість» з використанням ціни ліцензійного програмного продукту, що еквівалентно авторській винагороді. Наведено практичні аспекти оцінювання матеріальних збитків за допомогою методу визначення роялті за доходним підходом.

Визначено основні проблеми практичного застосування методичних підходів оцінювання матеріальних збитків у результаті порушення виключних прав на об'єкти інтелектуальної власності. Обґрунтовано необхідність створення єдиної об'єктивної методичної бази для оцінювання матеріальних збитків правовласників в Україні.

Ключові слова: визначення збитків, матеріальні збитки, інтелектуальна власність, об'єкти інтелектуальної власності, порушення права власності.

Tymoshchyk Liliia Pavlivna,

Candidate of Economic Sciences, Scientific Secretary of the Research Center for Forensic Expertise on Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine, 26 L. Ukrainka Boulevard, Office 501, Kyiv, 01133; mopof@ukr.net; +38 044 5921401, <https://orcid.org/0000-0002-7695-2169>

PRACTICE OF DETERMINATION OF LOSSES AS A RESULT OF ILLEGAL USE OF INTELLECTUAL PROPERTY OBJECTS

Abstract. The article substantiates the relevance of assessing of material losses as a result of infringement of intellectual property rights. A study of the legal basis for assessing material losses to holders of intellectual property objects in violation of their exclusive rights. Methodological approaches to the assessment of material losses in the case of misuse of intellectual property are systematized. It is noted that in world practice the classical estimation approaches to determination of material losses, quantitative methods and mixed (complex) approaches are used. The methodology of estimation of material losses of holders of intellectual property objects according to the specified methodical approaches is considered. Their advantages and disadvantages in the Ukrainian realities are determined. The main difficulties that arise in the practical application of methodological approaches to the assessment of material losses in forensic activities are identified.

The author's results of the research are the practical application of a number of methods for assessing material losses in forensic activities. The stages of assessment of material losses as a result of violation of exclusive rights in accordance with the applied methodological approaches and the collected information-analytical and evidence base for the assessment are given. The results of practical application of methods of assessment of material losses from infringement of intellectual property rights are presented and the cost estimation of the incurred losses at illegal use of IPR is defined. The amount of material losses of the right holder due to the sale of counterfeit products (software) by the method of «price per quantity» using the price of the licensed software product, which is equivalent to the author's fee. The practical aspects of material damage assessment using the method of determining royalties by the income approach are presented.

The main problems of practical application of methodical approaches to the assessment of material losses as a result of violation of exclusive rights to intellectual property are identified. The necessity of creating a single objective methodological basis for assessing the material losses of right holders in Ukraine is substantiated.

Key words: determination of losses, material losses, intellectual property, intellectual property objects, violation of property rights

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. В сучасних умовах глобальної конкуренції і поглиблення інтеграції в світову економіку важливим фактором стійкого соціально-економічного розвитку є науково-технічний прогрес і інтелектуалізація основних факторів виробництва. У економічно розвинутих країнах зростає частка валового внутрішнього продукту, сформована за рахунок об'єктів інтелектуальної власності (далі – ОІВ) і інновацій, роль яких в економіці і суспільстві посилюється. Разом з цим зростають обсяги торгівлі контрафактною продукцією, збільшується кількість випадків порушень прав на результати інтелектуальної діяльності (далі – РІД) та засоби індивідуалізації [1-18].

Справжнім викликом для податкової системи України в останні роки став масштабний контрафакт – продаж фальсифікованих товарів, створених з порушенням інтелектуальних прав. За оцінками центра соціально-економічних досліджень CASE Україна, щорічні обсяги торгівлі контрафактною продукцією складають близько 35-55 млрд грн, а втрати державного бюджету унаслідок недоотримання податків становлять 10-12 млрд грн [5]

Нематеріальні активи, включаючи ті, що охороняються законодавством України про інтелектуальну власність (ІВ), є унікальними та цінними на ринку, та важливими не тільки для правовласників, а і для суб'єктів державного і приватного секторів, діяльність яких певною мірою базується на використанні прав ІВ. Саме нематеріальний характер ОІВ значно ускладнює визначення їх вартості, коли мова йде

про компенсацію збитку, заподіяного порушеннями прав інтелектуальної власності. Ефективний захист і охорона прав інтелектуальної власності не обмежуються правовими та організаційними механізмами, які запобігають правопорушенням або припиняють їх. Вони обов'язково мають охоплювати механізми, що забезпечують отримання правовласниками належного відшкодування матеріальних збитків, заподіяних у результаті неправомірного використання ОІВ.

З огляду на це, актуальними є методичні та практичні аспекти оцінки матеріальних збитків, заподіяних у результаті порушення прав інтелектуальної власності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Проблеми оцінки ІВ, визначення упущеної вигоди і матеріального збитку від порушення прав інтелектуальної власності розкрито у наукових працях як зарубіжних, так і вітчизняних авторів. Зокрема, теоретичні та практичні розробки зарубіжних дослідників Е. Вальцескіні (E. Valceshini), Д. Кеппа (J. Kerr), К. Менара (C. Menard), Р. Рейлі (R. Reilly), Д. Русма (J. Roosma), Г. Сміта (G. Smith), Р. Швайса (R. Schweih), а також українських авторів О.Б. Бутнік-Сіверського, Т.О. Гусаковської, С.Й. Максимова, І.Ю. Поліщук, та інших стали основою для створення методичних підходів оцінювання матеріальних збитків правовласників унаслідок порушення прав ІВ.

Про недостатню розробленість проблеми свідчить той факт, що на сьогоднішній день в Україні немає єдиного методичного підходу до оцінювання матеріальних збитків, заподіяних неправомірним використанням ОІВ. Також потребують підвищення прозорості правила, стандарти і методики оцінювання матеріальної шкоди правовласників від неправомірного використання ОІВ, в тому числі для цілей судово-експертної діяльності.

Формулювання мети статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження методичних підходів та їх практична реалізація при визначенні розміру матеріальних збитків, які нанесені правовласнику в результаті неправомірного використання ОІВ.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Об'єктивною мірою цивільно-правової відповідальності та механізмом захисту виключних прав правовласників на об'єкти інтелектуальної власності є оцінювання та компенсація матеріальних збитків в результаті порушення таких виключних прав. У практиці судово-експертної діяльності об'єктивне визначення розміру матеріальних збитків потребує обґрунтованих методичних підходів, адаптованих під специфіку діяльності ринкових суб'єктів та їх активів, що є об'єктами інтелектуальної власності, обставини скоєних правопорушень та інформаційно-аналітичну базу для проведення розрахунків. Вартісна оцінка матеріальних збитків правовласників у кожному конкретному випадку має свої особливості, пов'язані як з реальними збитками, так і з недоотриманням економічних вигід

у майбутньому. Практика оцінювання матеріальних збитків правовласників через порушення прав інтелектуальної власності ускладнюється і специфікою самих ОІВ, оскільки вартість активу та економічний ефект від його використання характеризується високим рівнем невизначеності. Реальні матеріальні збитки зумовлені порушенням на ринку монопольної позиції правовласника ОІВ та втратою його ринкових можливостей отримання економічних вигід унаслідок появи правопорушників.

Відповідно до чинного українського законодавства (ст. 16 ЦКУ та ст. 20 ГКУ), правовласник може захистити свої права та інтереси в суді, вимагаючи, зокрема, відновлення становища, яке існувало до порушення його виключних прав на ОІВ та законних інтересів; припинення дій, що порушують право ІВ чи створюють загрозу його порушення; відшкодування збитків (матеріальної шкоди), включаючи упущену вигоду.

У ході створення та розвитку правових засад оцінювання майнових прав на ОІВ та матеріальних втрат від неправомірного їх використання було прийнято основні методичні документи, що застосовуються при визначенні вартісної оцінки понесених матеріальних збитків, а саме:

- Методичні рекомендації з визначення прибутку від використання об'єктів промислової власності [5];
- Національний стандарт №4 «Оцінка майнових прав інтелектуальної власності» [2] (далі – Національний стандарт №4);
- Методика оцінки майнових прав інтелектуальної власності [4].

На основі узагальнення теоретико-методичних підходів та практики

вартісного визначення матеріальних збитків правовласників при порушенні їх виключних прав інтелектуальної власності, методичні підходи до їх оцінювання економістами, оцінювачами, судовими експертами та приватними організаціями систематизовано наступним чином.

У практиці оцінювання матеріальних збитків через неправомірне використання ОІВ найчастіше застосовуються класичні оціночні методи. Згідно цієї групи методів, обсяг матеріальних збитків внаслідок порушення виключних прав обчислюється станом на дату оцінки із використанням оціночної процедури накопичення прибутку (доходу), який не отримав суб'єкт права інтелектуальної власності та/або ліцензіат унаслідок неправомірного використання ОІВ, на основі обсягів виробництва та/або реалізації контрафактної продукції. Практика вартісної оцінки ОІВ передбачає застосування основних методичних підходів: ринкового (порівняльного), дохідного та витратного.

Ринковий (порівняльний, «до та після порушення») підхід базується на тому, що правовласник втрачає певну вартість через неправомірне використання ОІВ, та полягає у визначенні вартісної оцінки ОІВ до та після порушення виключних прав. При цьому зауважимо, що практичне застосування даного підходу ускладнюється оцінюванням тенденцій, а не реальної вартості ОІВ. Оцінювання вартості ОІВ до порушення виключних прав проводиться на основі даних минулого періоду, при цьому оцінювати потенційні вигоди від використання ОІВ у майбутньому досить складно. Зміна вартісної оцінки ОІВ до та після по-

рушення може статися і без порушення виключних прав унаслідок інших, ринкових факторів. І навіть при обґрунтованому обчисленні цих величин та точній оцінці вкладу правопорушника, зміна вартісної оцінки ОІВ все ж не відтворює фактичних збитків від неправомірного використання прав ОІВ, оскільки фактичні збитки також залежать і від ефективності використання ОІВ у минулому та майбутньому. Нарешті, ринковий підхід може біти використаний тільки стосовно тих ОІВ, по яким є достатня кількість достовірної ринкової інформації, що надзвичайно складно в українських реаліях.

Дохідний підхід («якби не порушення») базується на тому, що за відсутності випадку неправомірного використання ОІВ правовласник отримав би більше доходу. Розглядуваний підхід враховує лише прямі (реальні) збитки правовласника від порушення його виключних прав, що не дозволяє об'єктивно оцінити їх фактичний обсяг. У методі не врахована упущена вигода правовласника, яку він міг би отримати, якби не було правопорушення. Також, досить дискусійним є оцінювання матеріальних збитків правовласника з моменту оцінювання до моменту повної ліквідації правопорушення та його залишкових наслідків. Це суб'єктивна думка оцінювача, що часто залежить від його самостійного рішення. Окрім цього, матеріальні збитки від порушення виключних прав власника ОІВ обчислюються на основі ретроспективного та перспективного прогнозів, які визначаються з різним ступенем точності.

Витратний підхід передбачає врахування упущеної вигоди правовлас-

ника. Найбільш поширений метод оцінювання матеріальних втрат – «метод фактичних витрат/втрат втрачених можливостей», який визначає загальну величину матеріальних втрат при порівнянні ОІВ на момент виникнення правопорушення та на момент його повного видалення, що складається з:

- минулих витрат правовласника на розробку ОІВ та його просування на ринку;
- минулої упущеної вигоди – додаткового доходу, який отримав би правовласник при відсутності неправомірного використання ОІВ;
- упущеної вигоди у майбутньому, що включає дохід, який отримав би правовласник за відсутності неправомірного використання ОІВ.

До дискусійних положень методичного підходу та складнощів його застосування у судово-експертній діяльності віднесемо те, що віднесення до збитків правовласника внаслідок неправомірного використання ОІВ всіх витрат на створення та просування ОІВ не завжди об'єктивне. Адже ці витрати не залежать від факту порушення виключних прав. Навпаки, витратний підхід не враховує фактичні втрати правовласника. Окрім цього, витрати на відтворення ОІВ не завжди відповідають ринковій ціні. Через це на практиці витратний підхід частіше використовується для оцінювання матеріальних збитків при неправомірному використанні унікальних, нестандартних ОІВ.

Ряд методів визначення матеріальних збитків належать до методичного підходу, заснованого на виявленій кількості виробленої та реалізованої на ринку контрафактної продукції ОІВ. При цьому у розрахунках враховується ціна ліцензійної продукції або

ціна контрафакту, та кількість контрафакту. Метод кількості контрафакту базується на тому, що правовласник недоотримає дохід, оскільки контрафактний товар витісняє з ринку оригінальний (ліцензійний) товар. Цієї ж позиції дотримується законодавець згідно Постанови Пленуму Вищого господарського суду України від 17.10.2012 №12 «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності». Матеріальний збиток обчислюється шляхом добутку кількості вироблених контрафактних виробів та преїскурантних цін правовласника. Дійсно, це значення можна вважати верхньою межею упущеної вигоди. Дискусійність даного підходу полягає у тому, що визначення верхньої межі збитків потребує достовірних даних щодо ринкової кон'юнктури, що не завжди доступно правовласнику й оцінювачу. Ціна контрафактної продукції частіше ближче до власної граничної ціни потенційного покупця на сегментах ринку з еластичним попитом, ніж преїскурантна ціна на оригінальні (ліцензійні) вироби.

Методичний підхід, заснований на кількості виробленої контрафактної продукції, є простим у практичній реалізації, не потребує складних розрахунків та вхідних даних для них. Збитки фіксуються правоохоронними органами та відображають реальний дохід правопорушника. Тому цей підхід часто застосовується в судовій практиці як такий, що не може бути оскаржений, так як він є юридичним фактом, який прямо пов'язаний з порушенням, і у вартісному вираженні показує нижню межу матеріальних збитків правовласника. Практичні розрахунки з його

використанням є підставою для винесення судових рішень по встановленню і відшкодуванню збитків внаслідок порушення виключних прав. До недоліків «методів кількості контрафакту» відноситься те, що вироблена контрафактна продукція не означає її повного збуту на ринку та отримання порушником доходу. Тому слід у розрахунках застосовувати не кількість вироблених, а кількість реалізованих контрафактних виробів.

Комплексні (альтернативні або змішані) підходи до визначення матеріальних збитків через порушення виключних прав на ОІВ включають методи, які сьогодні успішно застосовуються у світовій практиці. До таких методів належать оцінювання матеріальних збитків правовласників на основі частки ринку оригінальної та контрафактної продукції. Однак цей метод є досить складним для українського ринку ОІВ. Він є перспективним лише в умовах відкритого і прозорого ринку купівлі/продажу ліцензій на ОІВ та наявності достовірної аналітики та цін на ОІВ. Українські ринки ОІВ є закритими і необхідна для використання методу аналітика відсутня, що не дозволяє об'єктивно оцінити вартість матеріальних збитків при порушенні виключних прав.

Оцінювання економічних втрат від комп'ютерного піратства у міжнародній практиці здійснюється за методом середньозваженої ціни ліцензійних ОІВ (BSA-IDC). Згідно пропозицій авторів цієї методики BSA (Business Software Alliance) та IDC (International Data Corporation), визначення матеріальних збитків базується на загальній та ліцензійній кількості комплектів серійного програмного забезпечення

за рік, різниця між якими становить кількість піратського програмного забезпечення. Ці дані відстежуються IDC та визначається відсоток нелегального програмного забезпечення від загального числа використовуваного. На основі середньої ціни ліцензійної продукції та кількості піратської продукції, визначається матеріальний збиток ліцензіатів від встановлення піратського програмного забезпечення.

У окремих випадках аналітичні методи оцінювання матеріальних збитків від неправомірного використання об'єктів інтелектуальної власності не використовуються, а розмір збитків визначається на основі компенсаційного підходу, методичні основи якого побудовані на основі коефіцієнтів рівня впливу факторів. Умовами використання компенсаційних методів є: перевищення рівня впливу факторів над рівнем збитків; відсутність достовірної інформації для оцінювання матеріальних збитків правовласників з використанням оціночних методів.

Аналіз існуючих методичних підходів показав, що методи оцінки матеріальних збитків правовласників сфокусовані переважно на укрупненні статті економічних втрат, що в більшості випадків не дозволяє об'єктивно і достовірно оцінити матеріальні збитки з достатнім рівнем точності. Це можна пояснити тим, що більшість методичних підходів базуються на надмірно укрупнених статтях втрат (наприклад, збитки виробничі, збитки ринкові, упущена вигода тощо). Це наштовхує на проведення структурного аналізу фактичних та можливих видів матеріальних збитків за окремими їх елементами.

Значний інтерес представляє практична реалізація наведених методичних підходів до оцінювання матеріальних збитків в результаті неправомірного використання ОІВ.

Розглянемо **приклад 1** та визначимо розмір матеріальної шкоди, який завдано підприємству ВВВ внаслідок відтворення та розповсюдження програмних продуктів: ССС, ДДД та ЕЕЕ без згоди їх власника на території України. Для оцінювання матеріальних збитків було використано метод за ціною ліцензійної продукції на кількість контрафакту. Алгоритм визначення матеріальних збитків правовласника передбачає наступні етапи.

Етап I. Встановлення вартості контрафактних продуктів

У матеріалах кримінального провадження №ААА міститься Довідка підприємства ВВВ щодо роздрібною ціни на програмні продукти станом на кінець 20X4 р. за підписом Директора підприємства ВВВ.

Згідно даної довідки вказано, що програмний продукт ССС станом на 31.12.20X4.р. коштує 3 300,00 грн.; програмний продукт ДДД станом на 31.12.20X4.р. коштує 3 300,00 грн.; програмний продукт ЕЕЕ станом на 31.12.20X4.р. коштує 22 050,00 грн.

При дослідженні довідки, було встановлено, що відтворений файл з назвою ССС та ДДД відповідають продукту FFF. Відтворений файл з назвою ЕЕЕ відповідає продукту GGG.

Отже, для розрахунку матеріальної шкоди, вартість контрафактних програмних продуктів для ССС та ДДД – 3 300,00 грн., для ЕЕЕ – 22 050,00 грн. Довідка підприємства ВВВ щодо роздрібною ціни на програмні продукти

станом на кінець 20X4 р. за підписом Директора підприємства ВВВ.

Враховуючи те, що програмний продукт не має матеріального носія, і не потребує виділення із вартості контрафактного продукту вартості об'єкта інтелектуальної власності, приймаємо, що вартість об'єкта інтелектуальної власності дорівнює вартості товару.

Етап II. Встановлення кількості контрафактної продукції

Згідно ч. 2 ст. 24 Закону України «Про авторське право і суміжні права», особа, яка правомірно володіє примірником комп'ютерної програми може виготовити одну копію комп'ютерної програми за умови, що ця копія призначена тільки для архівних цілей або для заміни правомірно придбаного примірника у випадках, якщо оригінал комп'ютерної програми буде втраченим, знищеним або стане непридатним для використання.

Дана норма відповідає змісту ліцензійних угод, які додаються до дистрибутивів програмних засобів їх виробниками. Іншими словами, надання особі, правомірно володіти дистрибутивом комп'ютерної програми, право виготовити її копію слід розуміти як право архівування програми з метою подальшого відновлення дистрибутива і використання програми відповідно до умов ліцензійної угоди, що додається до примірника (дистрибутива) комп'ютерної програми. Відповідно до умов ліцензійної угоди особа, яка правомірно володіє дистрибутивом комп'ютерної програми, може встановити цю програму на одному комп'ютері або на декількох комп'ютерах в разі мережевої версії програми.

В матеріалах кримінального провадження міститься Висновок експерта №306 від 29.12.20X4 р., складений судовим експертом ННН (1 том, 87 – 94 арк.).

Згідно вказаного висновку встановлено:

«1. На жорсткому магнітному диску №1 з нетбуку «Aser aspire one», який належить громадянину К., наданому на дослідження, містяться дистрибутиви комп'ютерних програм ССС, DDD, EEE підприємства ВВВ, на які повинні бути ліцензійні угоди між правовласником та користувачем, які мають ознаки контрафактності...

2. На жорсткому магнітному диску №2 із системного блока, який належить громадянину Ш., наданому на дослідження, встановлена (інстальована) комп'ютерна програма ССС підприємства ВВВ, на які повинні бути ліцензійні угоди між правовласником та користувачем, які мають ознаки контрафактності...

На жорсткому магнітному диску №2 із системного блока, який належить громадянину Ш., наданому на дослідження, містяться дистрибутиви комп'ютерних програм ССС, DDD, EEE та підприємства ВВВ, на які повинні бути ліцензійні угоди між правовласником та користувачем, які мають ознаки контрафактності...

3. На USB флеш-картці «Transcend», яка належить громадянину Ш., наданій на дослідження, містяться дистрибутиви комп'ютерних програм ССС, DDD, EEE підприємства ВВВ, на які повинні бути ліцензійні угоди між правовласником та користувачем, які мають ознаки контрафактності...»

Враховуючи те, що на всіх 3-х електронних носіях містилися дистрибути-

ви комп'ютерних програм ССС, DDD, EEE підприємства ВВВ, на які повинні бути ліцензійні угоди між правовласником та користувачем (у матеріалах кримінального провадження – відсутні), а також на магнітному диску системного блока, який належить громадянину Ш., була відтворена інстальована комп'ютерна програма ССС. Зазначимо, що будь-які програми перед використанням мають бути відтворені (інстальовані) на комп'ютері. Першою встановлюється операційна система, а всі інші програми інстальуються вже в середовищі ОС. Відтворення найпростіших програм може полягати в копіюванні їхніх файлів на жорсткий диск комп'ютера, але переважна більшість програм відтворюється з використанням допоміжної програми-інстлятора, яка реєструє програму в середовищі ОС (записує дані про неї у спеціальний системний реєстр), запитує в користувача, які модулі програми встановлювати, створює ярлики виконуваного файлу програми в головному меню чи на робочому столі. Інсталяція — це процес установлення програмного забезпечення на комп'ютер користувача за допомогою спеціальної програми-інстлятора. Встановлення інстальованої комп'ютерної програми ССС, повинно бути у ліцензійній угоді між правовласником та користувачем (у матеріалах кримінального провадження – відсутня), що обґрунтовує визначення такої кількості фактів порушення:

Для програмних продуктів, що згідно висновку експерта були відтворені на магнітному диску нетбука «Aser aspire one»:

1. дистрибутив FFF;
2. дистрибутив GGG.

Для програмних продуктів, що згідно висновку експерта були відтворені на магнітному диску системного блока, який належить громадянину Ш.:

3. інсталювана КП ССС;
4. дистрибутив FFF;
5. дистрибутив GGG.

Для програмних продуктів, що згідно висновку експерта були відтворені на USB флеш-картці «Transcend»:

6. комп'ютерна програма FFF;
7. дистрибутив GGG.

Таким чином, встановлено сім (7) фактів порушення прав на комп'ютерні програми, які на території України належать підприємства ВВВ.

Етап III. Розрахунок матеріальної шкоди методом «ціна на кількість», що еквівалентно авторській винагороді

Розмір матеріальної шкоди, яка була завдана правовласнику комп'ютерних програми на території України підприємства ВВВ визначається за формулою 1, а саме:

$$MШ = \sum_{i=1}^n (Ц_{ппi} \times K_{ппi}) \quad (1)$$

де: $MШ$ – матеріальна шкода, грн.;

$Ц_{ппi}$ – роздрібна вартість ліцензійного програмного продукту, грн.;

$K_{ппi}$ – кількість примірників контрафактного програмного продукту, од.

Таким чином, матеріальна шкода, розрахована за формулою 1 становить:

$$MШ = (3\ 300 \times 4) + (22\ 050 \times 3) = 79\ 350, 00 \text{ грн.}$$

Отже, розмір матеріальної шкоди, яка була завдана підприємству ВВВ внаслідок відтворення та розповсюдження програмних продуктів: ССС, DDD та EEE без згоди їх власника на

території України становить 79 350, 00 грн. (сімдесят дев'ять тисяч триста п'ятдесят гривень).

У **прикладі 2** наведено розрахунок розміру матеріальної шкоди, яку було завдано правовласнику майнових прав на знаки для товарів та послуг ВВВ - підприємству ССС, внаслідок використання його використання без дозволу на контрафактній продукції, що були виявлені під час проведення обшуку від 03.02.20X4 року в рамках кримінального провадження DDD. Для оцінювання матеріальних збитків правовласника використано доходний підхід.

Етап I. Встановлення бази нарахування та ставки роялті

Відповідно до абзацу третього пункту 15 Національного стандарту №4 за базу роялті може прийматись виручка від реалізації ліцензійної продукції (товарів, робіт, послуг), обсяг виробленої чи реалізованої ліцензійної продукції (товарів, робіт, послуг) в натуральному виразі, величина доходу (прибутку) від реалізації ліцензійної продукції (товарів, робіт, послуг) та інші показники господарської діяльності.

Встановлення кількості контрафактного товару

В наданих копіях матеріалів кримінального провадження міститься документ, на основі якого можна визначити кількість виробів (пачок сигарет) на яких без дозволу використано знак для товарів та послуг згідно свідоцтва України №AAA, що були виявлені під час проведення обшуків, а саме – копія Протоколу обшуку від 03.02.20X4 року.

На підставі вищевказаного протоколу встановлено, що було вилучено ящики із готовою продукцією сигаре-

тами марки ВВВ в загальній кількості 66750 пачок.

Встановлення ціни продажу оригінального товару

В наданих матеріалах кримінального провадження міститься документ, на основі якого можна визначити ціну оригінальної продукції сигарет ВВВ, що виробляється підприємством ССС.

Так, згідно вказаного документу роздрібна ціна однієї пачки сигарет становить 12,84 грн. без ПДВ та акцизного податку,

Таким чином, за розрахункове значення ціни оригінальної продукції без непрямих податків приймається показник – 12,84 грн.

Встановлення ставки роялті

Враховуючи відсутність в наданих до експертної установи матеріалах Ліцензійного договору розрахунок доцільно здійснити у відповідності до світової практики укладання ліцензійних договорів на підставі стандартної ставки роялті для тютюнової продукції.

Знак для товарів та послуг згідно свідоцтв України №ААА, що використані без дозволу на контрафактній продукції (сигаретах) використовуються на виробі в межах 34 класу згідно індексів міжнародної класифікації товарів та послуг. На рис. 1 наведено види продукції в межах 34 класу під узагальнюючим значенням «smokers' articles».

86 LICENSING ROYALTY RATES

CLASS 34: SMOKERS' ARTICLES

☐ Ashtrays	☐ Cigar Cutters
☐ Cigarettes	☐ Matches
☐ Cigarette Holders	☐ Pipes
☐ Cigarette Lighters	☐ Pouches
☐ Cigars	☐ Safety Matches
☐ Cigar Boxes	☐ Tobacco
☐ Cigar Cases	

Рис. 1. Види товару в межах класу 34 під значенням «smokers' articles»

На рисунку 2 зображено таблицю значень ставок роялті для тютюнових виробів згідно LicensingRoyaltyRates, 20X4 Edition by Gregory J. Battersby Charles W. Grimes.

На підставі наведеної інформації встановлено, що ставки роялті за використання торговельних марок для продукції 34 класу, зокрема сигарет (cigarettes), знаходиться в межах 5-9 %. Для подальших розрахунків використовується середнє значення ставки роялті у розмірі 7% від Чистого доходу (Net sales).

83 LICENSING ROYALTY RATES

Licensed Product	Class	Art	Celebrity Endorsement	Character/ Emblem	Collaborative	Corporate Designer	Event	Sports	
Ashtrays, Not of Precious Metal	34	3-5.5%	7-11%	8-12%	6.5-10%	5-8%	4-8%	9-12%	5-9%
Cigar Cutters	34	NA	NA	NA	NA	5-9%	NA	NA	6-12%
Cigarettes	34	NA	NA	NA	NA	5-9%	NA	NA	NA
Cigars	34	NA	NA	NA	NA	5-9%	NA	NA	NA
Lighters, Not of Precious Metal	34	3-6%	NA	8-12%	6-10%	5-9%	4-8%	NA	8-11%
Matches	34	NA	7-11%	8-12%	NA	5-9%	4-8%	10-14%	8-11%
Smokeless Tobacco	34	NA	NA	NA	NA	1-4%	NA	NA	NA
Smoking Tobacco	34	NA	NA	NA	NA	1-4%	NA	NA	NA
Splittoms (Tobacco)	34	3-6%	NA	NA	NA	5-9%	NA	NA	NA
Tobacco Pouches	34	3-6%	7-11%	8-12%	NA	5-9%	4-8%	10-14%	8-11%

Рис. 2. Ставки роялті для тютюнових виробів згідно Licensing Royalty Rates, 20X4 Edition by Gregory J. Battersby Charles W. Grimes

Етап II. Розрахунок матеріальної шкоди

Розміри грошових потоків роялті, які міг не отримати, за умови реалізації контрафактної продукції, власник знаку для товарів та послуг згідно свідоцтва України №ААА визначаються по формулі (2):

$$F_b = Q \times P_{n.wh.} \times R_r \quad (2)$$

де: F_b (Foregone benefit) – сума матеріальної шкоди, грн.;

Q (quantity) – кількість фальсифікованого товару, шт.;

P_n (*net price*) – чиста ціна продажу, грн.

R_r (*royalty rate*) – ставка роялті, %.

Таким чином, сума матеріальної шкоди розрахована по формулі (2) становить:

$$F_b = 66750 \text{ шт.} \times 12,84 \text{ грн.} \times 0,07 (7\%) = 59\,994 \text{ грн.} \text{ } 90 \text{ коп.}$$

Отже, розмір матеріальної шкоди, що завданий правовласнику майнових прав на знаки для товарів та послуг ВВВ - підприємству ССС, внаслідок використання його використання без дозволу на контрафактній продукції, що були виявлені під час проведення обшуку від 03.02.20X4 року в рамках кримінального провадження ДDD, становить 59 994,90 грн.

На **прикладі 3** проаналізуємо, який розмір матеріальної шкоди завдано підприємству ССС внаслідок незаконного використання корисної моделі за патентом України №ВВВ на Виріб. Процес оцінювання передбачає наступні етапи.

Етап I. Встановлення ставки роялті

В матеріалах справи міститься Ліцензійний договір №ААА на право використання корисної моделі за патентом України №ВВВ, укладений між Ліцензіаром (підприємством ССС) та Ліцензіатом, відповідно до якого в розділі 7 «Ціна договору та звітність», ставка роялті становить 160,00 грн. (без ПДВ на підставі абз.2 п.196.1.6. ПКУ) за кожний календарний день за кожну одиницю Виробу, що використовується Ліцензіатом. Фрагмент ліцензійного договору про передачу права на використання корисної мо-

делі за патентом України №ААА на рис. 3.

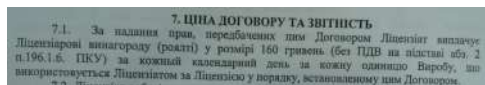

Рис. 3. Фрагмент ліцензійного договору про передачу права на використання корисної моделі за патентом України №ААА

Таким чином, для подальших розрахунків матеріальної шкоди на право використання корисної моделі за патентом України №ВВВ, за ставку роялті буде застосовуватись показник – 160,00 грн. без ПДВ за кожний календарний день та на кожну одиницю Виробу, на яку встановлена корисна модель.

Етап II. Визначення бази нарахування роялті

Відповідно до абзацу третього пункту 15 Національного стандарту №4 за базу прийматись виручка від реалізації ліцензійної продукції (товарів, робіт, послуг), обсяг виробленої чи реалізованої ліцензійної продукції (товарів, робіт, послуг) в натуральному виразі, величина доходу (прибутку) від реалізації ліцензійної продукції (товарів, робіт, послуг) та інші показники господарської діяльності.

Встановлення кількості одиниць Виробів, на які встановлена корисна модель.

Визначаючи кількість виготовлених та використаних у господарській діяльності виробів – знімних дахів для залізничних вантажних вагонів, експерти керувалися абзацом третім пункту 2.3 Інструкції, де вказано, що експерту забороняється самостійно збирати матеріали, які підлягають дослідженню, а також вибирати вихідні

дані для проведення експертизи, якщо вони відображені в наданих йому матеріалах неоднозначно.

Дослідивши матеріали кримінального провадження і додаткові документи, в тій мірі, в які вони були надані на дослідження, експертами для розрахунку матеріальної шкоди, приймається кількість Виробів - 10 одиниць, за умови, якщо на них використано кожну ознаку корисної моделі або ознаку еквівалентну їй.

Встановлення часу протягом якого спостерігалось порушення.

Для визначення періоду, протягом якого незаконно використовувався виріб, що містить конструктивні і

технічні рішення, які запатентовані підприємством, необхідно визначити дату, де зафіксоване перше і останнє використання об'єкта в комерційних цілях.

Таким чином, користуючись принципом розумної обережності, кінцевою датою для розрахунку збитків приймається 02 грудня 2019 р. – дата останньої до моменту проведення судової експертизи Ухвали суду щодо накладення арешту на майно у вигляді заборони відчуження Виробів, на які встановлена корисна модель.

Отже, кількість діб по кожному Виробу наведена в таблиці 1.

Таблиця 1

Розрахунок часу, протягом якого спостерігалось порушення

№ п/п	№ Виробу	Початкова дата	Кінцева дата	Загальна кількість діб
1	6208	08.01.2019	02.12.2019	329
2	6217	16.02.2019	02.12.2019	290
3	6232	11.03.2019	02.12.2019	267
4	6233	25.04.2019	02.12.2019	222
5	6251	19.05.2019	02.12.2019	198
6	6269	27.07.2019	02.12.2019	129
7	6282	05.08.2019	02.12.2019	120
8	6285	15.09.2019	02.12.2019	79
9	6286	11.10.2019	02.12.2019	53
10	6289	03.11.2019	02.12.2019	30

Етап III. Розрахунок матеріальної шкоди

Відповідно до п. 26 Національного стандарту № 4 «Оцінка майнових прав інтелектуальної власності», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2007 р. № 1185, розмір збитків за неправомірне використання об'єкта права інтелектуальної власності визначається станом на

дату оцінки із застосуванням оціночної процедури накопичення прибутку (доходу), який не отримав суб'єкт права інтелектуальної власності та/або ліцензіат внаслідок неправомірного використання об'єкта права інтелектуальної власності, виходячи з обсягів виробництва та/або реалізації контрафактної продукції.

Визначаємо рівень прибутку, який не отримав правласник.

Враховуючи те, що діяльність правовласників відносяться до групи виду діяльності J «Інформація та телекомунікації», рівень прибутку визначаємо на підставі офіційно оприлюдненої інформації Державної служби статисти-

ки України відповідно до рентабельності операційної та всієї діяльності підприємств за видами економічної діяльності за 2019 рік (<http://www.ukrstat.gov.ua/>) (рис. 4).

Код за ОКЕД 2019	Рівень рентабельності (збитковості) операційної діяльності підприємств	Рівень рентабельності (збитковості) всієї діяльності підприємств
Усього*	15,4	7,7
01 Сільське господарство, лісовництво та рибецьке господарство	15,7	15,5
02 Лісовництво	15,7	15,5
03 Рибальство	4,3	3,4
04 Сільське господарство, лісовництво та рибецьке господарство	15,7	15,5
05 Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	4,3	3,4
06 Текстильне виробництво з органічних матеріалів	15,7	15,5
07 Текстильне виробництво з синтетичних матеріалів	15,7	15,5
08 Текстильне виробництво з інших матеріалів	15,7	15,5
09 Текстильне виробництво з інших матеріалів	15,7	15,5
10 Текстильне виробництво з інших матеріалів	15,7	15,5
11 Текстильне виробництво з інших матеріалів	15,7	15,5
12 Текстильне виробництво з інших матеріалів	15,7	15,5
13 Текстильне виробництво з інших матеріалів	15,7	15,5
14 Текстильне виробництво з інших матеріалів	15,7	15,5
15 Текстильне виробництво з інших матеріалів	15,7	15,5
16 Текстильне виробництво з інших матеріалів	15,7	15,5
17 Текстильне виробництво з інших матеріалів	15,7	15,5
18 Текстильне виробництво з інших матеріалів	15,7	15,5
19 Текстильне виробництво з інших матеріалів	15,7	15,5
20 Текстильне виробництво з інших матеріалів	15,7	15,5
21 Текстильне виробництво з інших матеріалів	15,7	15,5
22 Текстильне виробництво з інших матеріалів	15,7	15,5
23 Текстильне виробництво з інших матеріалів	15,7	15,5
24 Текстильне виробництво з інших матеріалів	15,7	15,5
25 Текстильне виробництво з інших матеріалів	15,7	15,5
26 Текстильне виробництво з інших матеріалів	15,7	15,5
27 Текстильне виробництво з інших матеріалів	15,7	15,5
28 Текстильне виробництво з інших матеріалів	15,7	15,5
29 Текстильне виробництво з інших матеріалів	15,7	15,5
30 Текстильне виробництво з інших матеріалів	15,7	15,5

Рис. 4. Дані державної служби статистики України щодо рентабельності операційної діяльності підприємств

Рентабельність операційної діяльності підприємств за видами економічної діяльності за 2019 рік за групою виду діяльності J «Інформація та телекомунікації» становить 15,4 %, і відповідно за календарний день 0,042192%.

Процедура накопичення прибутку буде розрахована за такою формулою.

$$Z = B \times (1 + (D \times P \div 100)), \quad (3)$$

де Z – сума збитків, грн.

B – сума винагороди за користування об'єктом інтелектуальної власності, грн.

D – кількість днів, протягом яких встановлені порушення, шт.,

P – щоденна рентабельність, разів.

Оцінювання обсягу матеріальних збитків у результаті неправомірного використання об'єкта права інтелектуальної власності наведено у таблиці 2.

Таким чином, розмір матеріальної шкоди, яку було завдано підприємству ССС внаслідок незаконного використання корисної моделі за патентом України №ВВВ на Виріб, становить 302 093,12 грн.

Підсумовуючи проведене дослідження, зазначимо, що до основних проблем методичного забезпечення та судово-експертної практики оцінювання матеріальних збитків (реальних економічних втрат та упущеної вигоди) в результаті неправомірного використання ОІВ належать:

- специфіка ринку ОІВ та унікальність кожного окремого об'єкту;
- імовірнісний характер минулого та майбутнього доходу, який правовласник міг би отримати у разі відсутності правопорушення, наприклад, уклавши з потенційним порушником ліцензійний договір;

Результати оцінювання обсягу матеріальних збитків за неправомірне використання об'єкта права інтелектуальної власності

№ п/п	№ Виробу	Початкова дата	Кінцева дата	Загальна кількість діб	Ставка роялті (Rr), грн./день	Сума винагороди (поточна вартість доходу), грн	Коефіцієнт накопичення прибутку, разів	Розмір збитків за неправомірне використання об'єкта права інтелектуальної власності, грн
1	6208	08.01.2019	02.12.2019	329	160	52 640,00	1,14474	60 259,12
2	6217	16.02.2019	02.12.2019	290	160	46 400,00	1,126543	52 271,59
3	6232	11.03.2019	02.12.2019	267	160	42 720,00	1,115947	47 673,26
4	6233	25.04.2019	02.12.2019	222	160	35 520,00	1,098171	39 007,03
5	6251	19.05.2019	02.12.2019	198	160	31 680,00	1,084754	34 365,00
6	6269	27.07.2019	02.12.2019	129	160	20 640,00	1,054433	21 763,49
7	6282	05.08.2019	02.12.2019	120	160	19 200,00	1,050541	20 170,38
8	6285	15.09.2019	02.12.2019	79	160	12 640,00	1,032992	13 057,01
9	6286	11.10.2019	02.12.2019	53	160	8 480,00	1,022015	8 666,69
10	6289	03.11.2019	02.12.2019	30	160	4 800,00	1,012403	4 859,53
	Разом							302 093,12

- нестача організаційно-правових засад збору доказів про порушення прав на ОІВ та складність збору доказів про порушення і доведення провини;

- відсутність у багатьох регіонах експертних центрів та судових експертів оцінювачів, які мають право здійснювати судову експертизу та експертні дослідження за експертною спеціальністю «13.9 Економічні дослідження у сфері інтелектуальної власності» на підставі чинних документів, які можуть проводити дослідження за матеріалами перевірок;

- низька ефективність державного регулювання щодо попередження правопорушень в сфері інтелектуальної власності;

- невисокий рівень правосвідомості та ініціативності правовласників;

- відмінність понять шкоди і збитків у цивільному і кримінальному праві;

- позиція окремих правоохоронних органів щодо того, що обов'язок доведення матеріальних збитків покладено на правовласників;

- відсутність єдиних вимог до проведення судових експертиз, пов'язаних з неправомірним використанням ОІВ.

Вирішенням виявлених проблем та неточностей у методичних підходах має бути розробка комплексного нормативно-правового та організаційно-правового забезпечення, спрямованого на:

- створення єдиних вимог щодо проведення експертиз з оцінювання матеріальних збитків в результаті порушення виключних прав на ОІВ,

стандартизація термінів і методів, одностороннє визначення об'єкта оцінювання, виду оцінюваної вартості;

- створення організаційно-правових та економіко-правових методик з оцінювання матеріальних збитків та збору доказів на основі спеціальних галузевих досліджень;

- створення економіко-правових методик з оцінювання матеріальних збитків правовласників ОІВ на основі типових порушень, які сприятимуть зниженню ризиків правовласників і ефективному управлінню ОІВ як нематеріальними активами.

Висновки. Для отримання судового рішення щодо компенсації виявлених матеріальних збитків в результаті скоєних правопорушень їх обсяг необхідно обґрунтовано довести, використовуючи методичні положення та рекомендації для проведення розрахунків, які мають бути переконливими з економічної та з правової сторони. В Україні на сьогодні створено правову базу для оцінювання майнових прав на ОІВ та матеріальних втрат від неправомірного їх використання. Прийнято основні методичні документи, що застосовуються при визначенні вартості матеріальних збитків правовласників. Нажаль, як свідчить судова практика, навіть судові рішення на користь правовласника виключних прав не завжди може відновити те становище, що існувало до їх порушення, і не забезпечує повного та справедливого відшкодування понесених правовласником матеріальних збитків.

У практиці оцінювання матеріальних збитків у результаті неправомірного використання ОІВ найчастіше застосовуються класичні оціночні методи, які полягають у визначенні матеріальних збитків шляхом оцінювання накопиченого доходу, який не отримав власник виключних прав че-

рез неправомірне використання ОІВ, на основі обсягів контрафактної продукції. Практика вартісної оцінки ОІВ за класичними оціночними методами передбачає застосування ринкового (порівняльного), дохідного та витратного методичних підходів.

Інша група методичних підходів до оцінювання матеріальних збитків, заснована на виявленій кількості виробленої та реалізованої на ринку контрафактної продукції ОІВ, включає методи за ціною ліцензійної продукції на кількість контрафакту, та за ціною контрафакту на його кількість. Альтернативні підходи включають метод частки ринку оригінальної та контрафактної продукції, метод середньозваженої ціни ліцензійних ОІВ (BSA-IDC), методи, що враховують коефіцієнти рівня впливу факторів на ринкову кон'юнктуру.

Складність оцінювання матеріальних збитків правовласників у судово-експертній практиці полягає в унікальності кожного окремого ОІВ як об'єкту оцінки, неоднозначності методичних підходів та думок експертів оціночної діяльності щодо вибору ціноутворюючих факторів та обґрунтування ринкової вартості майнових прав на ОІВ, потребі у комплексному підході до вирішення ряду економічних та правових проблем при використанні ОІВ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Закон України від 23.12.1993 № 3792-ХІІ Про авторське право і суміжні права (Редакція від 14.10.2020)

2. Національний стандарт № 4 «Оцінка майнових прав інтелектуальної власності», затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 03.10.2007 р. № 1185 // Офіційний вісник України. 2007. № 75 (15.10.2007). Ст. 2792.

3. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні: Закон України від 12.07.2001 р., № 2658-III // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 47 (23.11.2001). Ст. 251, зі змінами та доповненнями внесеними Законами України.

4. Наказ Фонду державного майна України від 25 червня 2008 р. № 740 «Про затвердження Методики оцінки майнових прав інтелектуальної власності» // Офіційний вісник України. 2008. № 60 (22.08.2008). Ст. 2042.

5. Методичні рекомендації з визначення прибутку від використання об'єктів промислової власності, що затверджено наказом Держпатенту України від 26 серпня 1998 р. №80 та схвалено методичною комісією Державного патентного відомства України 7 серпня 1997 р. URL: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1041.10333.0>

6. Уникнення оподаткування в Україні: основні джерела втрат державного бюджету. URL: <https://case-ukraine.com.ua/publications/uniknennya-opodatkuvannya-v-ukrayini-osnovni-dzherela-vtrat-derzhavnogo-byudzhetu/#:~:text=Також%20викликом%20для%20податкової%20системи,близько%2010-12%20млрд%20грн.&text=Доповідь%20також%20містить%20рекомендації%20для%20збільшення%20надходжень%20до%20державного%20бюджету%20України.>

7. Актуальні питання судової експертизи та криміналістики: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 90-річчю створення Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса (Харків, 7-8 листопада 2013 року). Х. : Право, 2013. С. 149-151.

8. Смит, Г.В. Оценка товарных знаков / пер. с англ. бюро переводов Ройд. М. : ИД «Квинто-Консалтинг», 2008. 384 с.

9. Манделл, Д.М. Правовые основы возмещения экономического ущерба от нарушения товарного знака. Business Valuations Guide, 2008. № С. 174-177.

10. Маллинз, М. Определение предпосчитительной меры ущерба ИС на основе понимания отличий между «упущенной

выгодой» и «уменьшением стоимости бизнеса». Business Valuations Guide, 2008. №2. С.143-149.

11. Швайс, Р.П., Использование и неправильное использование показателей стоимости интеллектуальной собственности в коммерческом судебном процессе. Business Valuations Guide, 2008. № 2. С.127-130.

12. Русма, Дж.П., Керр, Дж.Л., Рейли, Р.Ф. Анализ упущенной выгоды и экономического ущерба от нарушения прав интеллектуальной собственности. Business Valuations Guide. 2007. № 1. С. 158-173.

13. Нгуен, Дж.Д., Симмонз, Дж. Возмещение ущерба от нарушения авторских прав и товарных знаков: видны ли на горизонте еще большие суммы. Business Valuations Guide. 2008. № 2. С. 183-188.

14. Рейли, Р., Швайс, Р. Оценка нематериальных активов / пер. с англ. Бюро переводов Ройд. М. : ИД «Квинто-Консалтинг», 2005. 761 с.

15. Швайс, Р.П. Использование и неправильное использование показателей стоимости интеллектуальной собственности в коммерческом судебном процессе. Business Valuations Guide. 2008. № 2. С. 127-130.

16. Бутнік-Сіверський, О.Б. Підходи до визначення збитків від використання піратського програмного забезпечення (передумови методики судової експертизи). Інтелектуальна власність. 2011. № 11. С. 51-60.

17. Бутнік-Сіверський, О.Б. Теоретичні передумови визначення розміру збитків від порушення майнових прав інтелектуальної власності. Інтелектуальна власність в Україні. 2013. № 6. С. 32-42.

18. Гусаковська, Т.О. Підходи до визначення розміру збитків від неправомірного використання об'єктів інтелектуальної власності. Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія : Економічні науки. 2014. № 3. С. 86-91.

19. Максимов, С.Й., Поліщук І.Ю. Підходи та методи визначення розміру збитків внаслідок порушення авторських прав на комп'ютерні програми. Криміналістика і судебна експертиза. 2013. Вип. 58(1). С. 391-399.